

ZIMÁNYI ÁRPÁD

A MAGYAR SAJTÓ HELYESÍRÁSI TÉMÁJÚ CIKKEIBŐL (1945--1985)

A felszabadulás után hazánkban megjelent napilapok és folyóiratok nyelvművelő tevékenységéről még nem született átfogó elemzés. A Magyarországon és a Magyar Nyelvőr hasábjain közölt sajtószemlék egy-egy év cikkanyagát mutatják be jobbra statisztikai jelleggel. SEBESTYÉN ÁRPÁD munkája (Nyelvművelő irodalmunk 1945-től 1960-ig. Magyar Nyelv LVII.) a szakfolyóiratokkal foglalkozik, nem tárgyalja a népszerű sajtó nyelvművelését. Kíváncsún lenne megismerni a budapesti és a vidéki napilapok, valamint a mindenkire szóló folyóiratok nyelvi cikkeit, mert így fölmérhető a szélesebb olvasótábor érdeklődési köre, ami hozzásegít a gyakorlati nyelvművelő munkában hasznosítható következtetések levonásához. A helyesírási témájú cikkekről szóló áttekintés egy most készülő, nagyobb lélegzetű dolgozat egyik fejezeteként igyekszik bemutatni a sajtóbeli nyelvművelés legváltozatosabb, legpezsgőbb területét.

A napilapok és a nem szakmai jellegű folyóiratok nyelvi munkálkodásának leggazdagabb ága a helyesírás. Más témákkal összevetve (általános nyelvészet, a helyes kiejtés és a beszédtechnika kérdései, jelentéstan, alaktan, mondattan, stilisztika) nagyobb számban jelentek meg ilyen írások, a vitatott témák az érdeklődés homlokterébe kerültek, és az élet különböző területén föllelhető, nem szűnő hibák állandó céltáblái a nyelvművelőknek.

A vizsgált négy évtizedet három, élesen elkülönülő szakaszra bonthatjuk.

1. 1945 és 1953 között közepes érdeklődés jellemezte a sajtót.
2. 1954-től 1961-ig minden évben bőséges mennyiségű cikk szólt a HSz. 10. kiadása kapcsán először a tervezetről; majd a megjelenése után még hét évig tartott a féktelen indulatoktól sem mentes vita.
3. 1962-től napjainkig mindvégig megmaradt az állandó témák között.

Viszont a szabályzat 11. kiadása már korántsem okozott különösebb megrázkódtatást, sőt a szükségesnél kevesebbszer magyarázták a változásokat. 1985-ben nem volt érzékelhető a helyesírási témájú cikkek számának hirtelen növekedése.

A korszerű szabályzat iránti igény már jóval a megjelenése előtt nyilvánvalóvá vált. A felszabadulás utáni reformtörekvések, a tért hódító modernebb szemlélet rendet akart teremteni a sokféleségében, mivel a hagyományos helyesírás már túlnőtt a szűkre szabott kereteken. Főlölegessé vált a cz,¹ de elvetendőnek tartották a nevek végén az y-t is.² (Az utóbbihoz hasonló túlkapások megakadályozására lett mind sürgetőbb feladat az egységes szabályzat kimunkálása.) Sem a szakajtó, sem a kevésbé igényes lapok egy része nem volt ugyanazon a véleményen. Rovatban megjelent cikkek is képviseltek szakmailag téves álláspontot.³ A bizonytalanság tovább fokozódott: a fonetikus vagy a szóelemző írásmód, az egybe- és a különírás egyéni megítélés dolga lett. Az előzővel kapcsolatban DEME LÁSZLÓnak le kellett szögeznie: "A helyesírás teljesen fonetikus nem lehet. A szókép állandóságának megbontásával többet veszítene, mint amennyit a kiejtés szerinti pontosság meghonosításával nyerne."⁴ A tovább, külön és az utána igekötői szerepének megállapítása a szóösszetételek írásmódjának sarkalatos pontja volt.⁵

PAPP ISTVÁN cikksorozatban figyelmeztetett az 1950-es kiadás hibáira, ellentmondásaira, majd megjegyezte. "Helyesírási dolgokban az a < helyes >, ahogy a legutóbbi, tehát az éppen érvényben levő helyesírási szabályzat rendel. "⁶

Az új szabályzat készítésének műhelymunkájába, a változtatások hátterét alkotó nyelvi anyag tudományos elemzésébe nyújt bepillantást BENKŐ LORÁND és PAIS DEZSŐ. Szerintük "a helyesírás kétségtelenül nem a nyelvtudomány belső ügye, hanem annál jóval több: közügy. De a benne fölmerülő kisebb-nagyobb problémák megoldása nem nélkülözheti a nyelvtudományi módszert: a gondos körütekintést, a kérdéseknek részletekbe hatoló, aprólékos vizsgálatát, az alapos filológiát."⁷ Figyelemre méltó kettejük éjtszaka--éjszaka vitája ugyanitt.

A 10. kiadás megjelenéséről -- messze megelőzve a fővárosi lapokat -- a Dunántúli Napló adott hírt. Örömmel szól a szabályzatról, de nem ért egyet az anyag elrendezésével, mert a hagyományos nyelvtani szempontok

szem előtt tartásával áttekinthetőbb lenne.⁸ A budapesti lapokban október végén kezdődött el a vita. JÁK SÁNDOR tévesen általánosító és elfogult véleményét⁹ VARGHA BALÁZS cáfolta meg: "... az Akadémia új kódexe nem reformot kezdeményez, ... hanem logikusan végiggondolva alkalmazza minden lehetséges kérdésre az eddig is érvényesülő alapelveket."¹⁰ SUPKA GÉZA szavai hatalmas visszhangot keltettek: "... mi az eredmény? Egy csomó hiábavalóan kidobott pénz s egy < reformszabályzat >, amellyel az Akadémia helyesen tenné, ha napokon belül visszavonná a forgalomból."¹¹

DEVECSERI LÁSZLÓ -- sok társához hasonlóan -- szembeáll SUPKÁVAL, és pozitívan értékeli a szabályzatot. A változtatásokról az a véleménye, hogy igen megfontoltak, nem okoznak törést helyesírásunk rendszerében, sőt nem ártott volna még több módosítás sem, mint például a dz, dzs elválasztásában.¹²

BÚKA LÁSZLÓ cáfolja azt a rosszhiszemű hírverést, miszerint az Akadémia a közvélemény kizárásával készítette el a szabályzatot.¹³ PAIS DEZSŐ megállapítja, hogy a bizottság azzal követett el hibát, amikor a változtatásokat megokoló magyarázatokat nem készítette le idejében.¹⁴

Az eltérő vélemények ütköztetése még két vitában csúcspontot ér el. A Kortárs cikke a 10. kiadást nem tekinti általános érvényűnek az írók munkái szempontjából, a kéziratokon a szerkesztőknek nem lenne szabad változtatni bizonyos helyesírási esetekben. A túlzott szabványosítás akadályozza a szépírók nyelvművelő tevékenységében. A nyelvészek és a korrektorok szerint viszont egyre sürgetőbb feladat helyesírásunk egységesítése.¹⁵ 1959-ben és 1960-ban a szabályzat új le nyomata váltotta ki azt a vitahullámot, amelyik egyben már a hosszú, forrongó időszak végét jelentette: higgadtabb hang, megfontoltság, a másik véleményének tiszteletben tartása, nem pedig a mindent elvetni akarás gáncsoskodó szándéka jellemezte az ekkor megjelent 12 cikket.¹⁶

Hét év alatt az alábbi konkrét kifogások merültek föl a szabályzat 10. kiadásában foglaltakkal kapcsolatban: a bölcsesség -- frissesség el-
lentmondása, a földrajzi nevek írása (Margitsziget -- Csepel-sziget, Duna-part),
személynevek (Bacsányi -- Batsányi), a zárt ë megkülönböztetése és jelölése,
az idegen szavak fonetikusán történő írása (büfé, sanzon), a kiejtés és a szóelemzés elvének harca (szaggyat -- szakgyat,
aggyat -- akgyat, faggyat -- fakgyat), az -ü, -ű, -i képző összerántó ereje (nagy-

erejű -- nagy erejű, aprószemű -- apró szemű), a külön- és az egybeírás sok szabályának bonyolultsága, ellentmondásossága, sokféle esete (anyagnévi előtagú összetételek, a mozgószabály alkalmazása).

Az 1954-ben megjelent Helyesírási Szabályzat ráirányította a figyelmet a nyelvre, a nyelvészetre és a helyesírára. A lapokban közvetlenül nem tükröződtek olyan vitaanyagok, mint a Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vagy az 1959-es Anyanyelvi műveltségünk elnevezésű pécsi konferencia. Ezért is jelentős az a szellemi pezsgés, ami a 10. kiadást követte. A korábbi években használt éles hang, az öncélú bírálat arra ösztönözte a nyelvészeket, hogy átgondolt válaszaikkal meggyőzzék vitapartnereiket, magyarázatukkal segítsék a nagyközönség tájékozódását, és fölfigyeljenek a meglévő hibákra, ellentmondásokra.

Ezekben az években az egyedi hibák bírálata háttérbe szorult, bár az érdeklődés soha nem szűnt meg irántuk. Sőt 1958 után, számuk állandó emelkedésével, a helyesírás a legfőbb nyelvművelő területté vált.

Érdemes összehasonlítani a 10. kiadás fogadtatását a három évtizeddel későbbi 11. kiadás körülményeivel. Vizsgálatom tárgyát továbbra is a népszerű sajtóra szűkítve nem kívánom részletezni a megjelentetés szakmai háttérét, a szaklapok sokirányú tevékenységét. Csupán utalok arra, hogy az Édes Anyanyelvünk című folyóirat jóvoltából olvasóközönségünk hepillanthatott a szabályzatszerkesztők műhelyébe, s 1980-tól folyamatosan kapott felvilágosítást a várható változásokról, bár ez nem volt mindenre kiterjedő és módszeres tájékoztató munka.

Az 1984-re keltezett, de 1985-ben boltokba került új szabályzatot most is várakozás előzte meg, de nem olyan felfokozott várakozás, mint az előzőt. Ehhez hozzájárult a sajtó visszafogott magatartása. A 11. kiadást megelőző időszakban nem volt sürgető, éles hang, nem volt parázs vita az egyébként valóban túlhaladott szabályzatról, hanem a mindennapok írásgyakorlata bátran eltért bizonyos régebbi kötöttségektől. Helyesírásunkban kettősség jött létre, mást mutatott az 1954-es szabályzat és megint mást az élet. Mindez zavarólag hatott a már meggyökeresedett idegen szók esetében (eredeti írásmód -- fonetikus átírás), a mozaikszavak egy részénél és a kitüntetések leírásában.

Közvetlenül az új szabályzat megjelenése előtt közöltek olyan nyelvművelő cikkeket, amelyek még a régi szellemében születtek. A köznevelés

hasábjain taglalták a hidak írásmódját, a tulajdonnevek bizonyos fajtáit és a kötőjelek használatát. BÍRÓ ÁGNES szerint a köztéri feliratokban eddig is helyes volt a hidak nevének kötőjel nélküli, tehát különírt formája. Azonban helyteleníti a Gellér-hegy -- Gellért-hegy elfogadott kettősését. "Amíg ez a helyzet fennáll, addig nem csoda, hogy a bizonyos helyesírási készség nemcsak a tanulók körében nem szilárd, hanem a tanárok és a nyelvészek is tanácstalanul botladoznak gyakran a szabályok útvesztőiben."¹⁷ Véleménye nem maradt válasz nélkül.¹⁸

A vizsgált lapok közül több már előre jelezte a fontosabb helyesírási változásokat (Népszabadság, Magyar Nemzet, Esti Hírlap), a többség pedig a megjelenés után, általában májusban szentelt egy magyarázó cikket a témának (Népszava, Észak-Magyarország, Kelet-Magyarország, Petőfi Népe), öt részből álló, minden lényeges dologra kiterjedő a Dunántúli Napló sorozata, és nem jelentetett meg ilyen közleményt a Magyar Hírlap, a Déli Hírlap valamint a Vas Népe. Az írások többsége csupán a tényeknél marad, nem mond véleményt, vagy egy-két mondatban elismerően szól az új szabályzatról, kiemelve a kevés lényegi változtatást. A továbbiakban azokban a cikkekbe pillanthatunk bele, amelyek bírálatot vagy megindokolt dicséretet is tartalmaznak.

VESZPRÉMI MIKLÓS részletesen áttekinti a századunkban kiadott szabályzatokat, értékeli a változásokat, és a nyelv fejlődése, koszerűsödése szemszögéből nézi a 11. kiadást: "Az 1954-es szabályzathoz képest előrébb tartunk, s a szerény mérvű változások-módosítások kétségkívül a korszerűsödés irányába mutatnak."¹⁹

A Dunántúli Napló megállapítása az, hogy a hasonulás példái nem elég általánosak (eszig belőle, náccukor), a meghonosodott idegen szavakat lehetne magyarosítani (drachma, pech), az óvoda írásmódja igazodhatna az ejtéshez (ovoda), és ismét vitára bocsátja a zárt é megkülönböztetését.²⁰

A legrészletesebb bírálatot P. KOVÁCS IMRE adja. "Az első találkozás alapján ez a kiadás nagyon jó szabályzatnak látszik, de az is biztosra vehető, hogy a későbbiek során több összekoccanásom lesz vele ... Aki huzakodni akar az új szabálykönyvvel, az hamar talál benne (a maga nézőpontja szerint) bíráltnivalót." Majd BENKŐ LORÁND nyilatkozatát idézi: "Ilyen körülménnyel és aprólékossággal nem készült még soha új kiadás

a magyar helyesírás szabályozásának hosszú történetében. Sőt ilyen pedagógiai alapossggal sem." A cikkírónak nem tetszik az iskolák nagy kezdőbetűs írása bizonyos esetekben, mertvnek tartja az össszelélételek 6 szótagos szabályát, nem érti a Radnóti órs és az Aranyosi-brigád eltérő írásmódjának logikáját, több helyütt szemére veti a szabályzatnak a rugalmasságot. "Rugalmasság ez? Vagy engedmény a felületes nyelvhasználatnak? Vagy ilyen nagy úr a nyelvszokás?"²¹ A fentiekre meggyőző érvekkel és igen szakszerűen válaszol PÁSZTOR EMIL.²²

A vizsgált cikkek közül szakmai szempontból a legszínvonalasabbak az Élet és Tudomány című folyóirat Nyelv és élet rovatában láttak napvilágot. Négy írás bizonyítja a szabályzat értelemtükröző voltát, kiemeli a logikus gondolkodás szerepét a szabályok alkalmazásában. A nyelvi ismeretterjesztés legjobb példáinak tarthatjuk e hatásos cikkeket, amelyek földolgozzák a hidak és a ligetek, a földrajzi tulajdonnevek, a sorszámnevek, valamint az istenek és bolygók nevének bonyolultabb eseteit.²³

Az 1985-ben megjelent írások kampányjellegű megjelenésével nem lehetünk elégedettek! A kellő fölvilágosító, népszerűsítő munka nélkül nem válhat közkinccsé az új szabályzat. Kevés az a cikkmenyiség, ami az év folyamán tájékoztatta az olvasóközönséget a változásokról. A tudatosításhoz többszöri ismétlésre van szükség. Tapasztalható, hogy a nyelvi rovatot működtető újságok gondot fordítottak a szabályzat bemutatására, sőt többször is szenteltek figyelmet az új kiadásnak, ám a nyelvi rovattal nem rendelkező lapok könnyebben megfélekedtek róla. Már csupán azért is furcsa ez, mert az újságíróknak, a szerkesztőknek mindennapi munkaeszközük a helyesírási szabályzat, tehát őket közvetlenül érinti minden változás. A kisebb érdeklődésre adott leggyakoribb magyarázat szerint nem volt annyi módosítás, hogy többet kellett volna vele foglalkozni. Ezzel a védekezéssel nem érthetünk egyet, hiszen a fentiekben vázolt viták, ellenvélemények alátámasztják a nyilvános eszmecsere égető szükségét.

1980 után megcsappant a helyesírási jellegű nyelvművelő cikkek aránya a többi területhez képest. A témák sokszínűsége bizonyára ahhoz vezetett, hogy a szerkesztők és a cikkírók figyelmét sok minden más is vonzza. Pedig a nagyközönséget nagyon könnyen megragadja egy-egy hiba, amelyet akár föliratokban, akár a sajtóban talál. Erre bizonyosság a televízió Álljunk meg egy szóra! című műsora, amelynek közönséglevelei kö-

zött igen gyakori a helyesírási visszasságok kipellengérezése.

A helyesírási gondokkal való fokozottabb törődést indokolja az új szabályzat megjelenése, a szabályok folyamatos bemutatása, a régi és az új összevetése, a köztudatba való minél mélyebb beleivódása. Az újságokat forgatván továbbra is sokszor bosszankodik a művelt olvasó a szűnni nem akaró helyesírási hibák miatt. Az iskolákban -- tantervi sajátosságok és objektív körülmények következtében -- nem tudják jó helyesírásra szoktatni a tanulókat. A helyesírás nem válik önállóan alkalmazott készséggé, nem csupán bizonytalan marad, de sok súlyos vétség is totheli a gyerekek, majd a felnőttek írásműveit. Bonyodalmat okoznak a nyelvünkbe kerülő idegen szavak, napjainban főleg az angol nyelvterületről átvett kifejezések, amelyek sem írásukban, sem kiejtésükben nem illeszkednek a magyar sajátosságokhoz (grape fruit -- grépfrút -- grépfrű, aerobic -- aerobik -- erobik, jogging -- dzsogging, team -- tím, design -- dizájn, basic -- bézik). Mindezek miatt elengedhetetlenül szükséges mozgósítani az erőin- ket a jobb helyesírás érdekében. Ha mindenki teszi a maga dolgát -- az iskola megtanítja az alapokat, az újságírók használják a szabályzatot, a korrektorok javítanak, a nyelv művelők folytatják a hibák nyesegetését --, akkor a várt eredmény sem marad el.

J E G Y Z É T E K

1. Halász Gyula: A "c" és a "cz" harca. Hírlap 1947. júl. 27.
2. Pogány Béla: A morgás jogán. Hírlap 1946. dec. 24.
3. Pajtás 1952. 1--6. szám. Nyelvcsiszoló rovat
4. Deme László: A gyakorlati és a fonetikus írásról.
Anyanyelvünk 1954. ápr.
5. Szűcs József: Az egybe- és a különírásról. Anyanyelvünk 1954. ápr.
6. Papp István: Műveltség és helyesírás. Néplap (Debrecen) 1954. ápr.
16., 17., 18., 20.

7. Benkő Loránd: Megjegyzések néhány időszerű helyesírási kérdéshez.
Pais Dezső: Éjtszaka -- éccaka -- éjszaka. Anyanyelvünk. MNy.
1954. júl.
8. Rónai Béla: A hibátlan helyesírásért! Ismerjük meg az új helyesírási szabályzatunkat! Dunántúli Napló 1954. szept. 19.
9. Magyar Nemzet 1954. okt. 19.
10. Uo. 1954. nov. 11.
11. Supka Géza: Helyesírás, óh! Irodalmi Újság 1954. nov. 20.
12. Esti Budapest 1954. dec. 2.
13. Bóka László: A magyar helyesírás ügye. Szabad Nép 1954. dec. 7.
14. Csillag 1955. jan.
15. Radó György: Irodalmunk és helyesírásunk. Kortárs 1958. 1.
Fábián Pál: Válasz Radó Györgynek. Uo. 1958. 2.
Somogyi Dezső hozzászólása és R. Gy. viszontválasza. Uo.
16. A Magyar Nemzet vitája: 1959. máj. 1., 17., 23.
A Hétfői Hírek vitája: 1959. nov. 2., 9., 16., 30., dec. 7.
17. Bíró Ágnes: Árpád-híd. Köznevelés 1985. 15.
18. Pásztor Emil: Különböztetés a helyesírásban. Uo. 1985. 22.
19. Veszprémi Miklós: Helyesírás és "helytelenírás". Élet és Irodalom.
1985. 26.
20. Dunántúli Napló 1985. ápr. 27., máj. 29., szept. 19.
21. P. Kovács Imre: Jegyzetek az új helyesírási szabályzatról.
Köznevelés 1985. 20.
22. Pásztor Emil: Egy és más az új helyesírási szabályzatról.
Uo. 1985. 33.
23. Pásztor Emil: Tulajdonnevek és különböztetés. Élet és Tudomány
1985. 21. Uő: Hidak és ligetek nevének helyesírása. Uo. 24.
Uő: Értelemtükröző helyesírás. Uo. 29. Uő: Augusztus 1-én vagy
1-jén? Uo. 31.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Lapszemle. Magyarosan XIV--XV. 37--9; XVI. 28--9, 57--8, 89--93; XVII. 24--9, 60--3, 91--3; XVIII. 36--9.

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje. Magyar Nyelvőr 1953. 229--35; 1954. 26--33, 191--6; 1955. 242--6, 359--65, 466--73; 1956. 161--73, 381--6; 1957. 496--503; 1961. 356--65; 1963. 477--89; 1967. 80--91; 1969. 147--59; 1972. 105--20; 1975. 96--110; 1976. 479--98; 1981. 236--51; 1984. 108--26; 1988. 1.

1985-ben megjelent nyelvművelő cikkek az alábbi lapokból: Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszava, Esti Hírlap, Déli Hírlap, Dunán-túli Napló, Észak-Magyarország, Hajdú-Bihari Napló, Petőfi Népe, Somogyi Néplap, Vas Népe; Élet és Irodalom, Köznevelés, Élet és Tudomány.

Abstract: (Philological and puristical articles in the Hungarian newspapers between 1945 and 1985)

This is a summary of the permanent columns dealing with the problem of correct usage in the daily papers. The study concentrates on the theme of orthography, and differentiates three main periods in the history of these articles. Just after the war they dealt with the words coming from other languages, and that is what we call purism.

The second and the third periods, when the number of the orthographical articles grew, are the years after 1954 and 1984 marked with the 10th and 11th editions of The Rules of the Hungarian Orthography.

It is interesting to note that nowadays many English words are used in the Hungarian language (design, jogging, team, week-end).